

Liturgia Sacra 12 (2006), nr 2, s. 379-389

ROMUALD NOWAK
Wrocław

OŁTARZ 14 WSPOMOŻYCIELI W DUSZNIKACH JAKO PRZEJAW KULTU ŚWIĘTYCH OŘĘDOWNIKÓW NA ŚŁĄSKU NA PRZEŁOMIE XVII i XVIII WIEKU

Kościół Świętych Piotra i Pawła w Dusznikach zbudowano w latach 1708–1710, wykorzystując relikty budowli z XIV w. Bogaty wystrój wnętrza z ołtarzem głównym (M. Kössler, 1717–1720), kazalnicą w formie wieloryba (M. Kössler 1720–1722) oraz stanowiącą do niej pendent figurą św. Jana Nepomucena, jak również dekoracja prospektu organowego i ołtarz 14 Wspomożycieli w kaplicy zmarłych, powstały przez następne dwadzieścia lat.

Na szczególną uwagę z tego zespołu zasługuje budzący podziw już w końcu XVIII w. ołtarz 14 Ořędowników.

1. Najstarsza wzmianka o ołtarzu 14 Wspomożycieli pochodzi z 1789 r. z opisu Śląska Zimmermanna i dotyczy wysokiej klasy wykonawstwa¹. Kolejny autor, Schummel, wspomina w 1792 r., iż ówczesny proboszcz Dusznik — Folkmer pokazał mu wykonaną przez praskiego rzeźbiarza figurę Madonny². Rok później inny podróżnik, Fischer, także wymienia figurę Maryi jako godną zainteresowania³. Johann Valentin

¹ A. ZIMMERMANN, *Beiträge zur Beschreibung von Schlesien*, t. IX, Brieg 1789, s. 201.

² J.G. SCHUMMEL, *Reise durch Schlesien im Juli und August 1791*, Breslau 1792, s. 260–261.

³ B. FISCHER, *Bemerkungen auf einer Reise durch einen Teil des Schlesien Gebirges und der Grafschaft Glatz*, Breslau 1793, s. 50.

Weigel wymienia zasługujący na uwagę ołtarz 14 Wspomożycieli, który obok kazalnicy zdobi kościół⁴. Friedrich Wilhelm Martiny w 1827 r. przekazuje nieco więcej szczegółów o wyglądzie ołtarza. Informuje nas o 16 figurach wspomożycieli i naturalnej wielkości figurze Maryi⁵. J.J. Dietrich w 1838 r. wymienia ołtarz i wyraża swoje przypuszczenie, że zarówno ołtarz, jak i kazalnicę ufundował ówczesny proboszcz, Johann Franz Heinel⁶. H. Herlossohn w romantycznym opisie Niemiec z 1840 r., zwiedzając Duszniki, zachwycił się ołtarzem 14 Orędowników jako wybitnym dziełem sztuki rzeźbiarskiej, zauważając stojącą w centrum figurę Maryi i otaczające ją rzeźbione w drewnie figury 14 świętych wspomożycieli⁷. Lotz w swej topografii sztuki niemieckiej z 1862 r. wymienia ołtarz dusznicki⁸. W tym samym roku o ołtarzu 14 Orędowników pisze Pompejus, wymieniając go jako szczególnie zasługujący na uwagę z wystroju kościoła⁹. Wymienia go także M. Teller w 1869 r.¹⁰ Kögler, wyróżniając ołtarz z całego wystroju, przypuszcza, iż jego twórca musiał pochodzić z Czech¹¹. Hohaus informuje o przeprowadzonej w 1860 r. konserwacji¹². Pierwszy inwentaryzator śląskich zabytków, H. Lutsch, w 1889 r. odnotowuje jedynie istnienie ołtarza 14 Wspomożycieli¹³. Całkowicie mylnie określił styl ołtarza Ludwig. Uważał, iż został on wykonany w stylu renesansowym¹⁴. Niewiele wnoszące do stanu badań wzmianki znajdujemy u E. Münzenbergera w jego pracy o ołtarzach¹⁵ i u J. Schmidta¹⁶. Najobszerniejszym i wnoszącym wiele nowych faktów do stanu badań jest monograficzne opracowanie Roberta Beckera. Autor dokonał w niej analizy dotychczasowej literatury związanej z ołtarzem, podjął też próbę analizy ikonograficznej, szukając odniesień do sztuki europejskiej¹⁷. Zasadnicze ustalenia Beckera dotyczące ołtarza

⁴ V. WEIGEL, *Geographischen, naturhistorischen und theologische Beschreibung des souverainen Herzogtums Schlesien*, t. IV, Berlin 1804–1806, s. 215.

⁵ F.W. MARTINY, *Handbuch für Reisende nach dem schlesischen Riesengebirge und der Grafschaft Glatz*, Breslau–Leipzig 1827, s. 396.

⁶ J.J. DIETRICH, *Reinerz, seine Heilquellen und Umgegend*, Breslau 1838, s. 42.

⁷ H. HERLOSSOHN, *Das malerische und romantische Deutschland*, t. VI, Leipzig 1841, s. 65–66.

⁸ W. LOTZ, *Kunsttopographie Deutschland*, t. I, Kassel 1862, s. 515.

⁹ F.A. POMPEJUS, *Kurze geschichtliche Nachrichten zum Album der Grafschaft Glatz*, t. V, Glatz 1862, s. 3.

¹⁰ M. TELLER, *Bad Reinerz, geschichtlich, topographisch untersucht*, Prag 1869, s. 13.

¹¹ J. KÖGLER, *Historische Nachrichten von der Pfarrkirche des Hl. Apostels Petrus und Paulus in der Königlische-Preussische Immediat-Stadt Reinerz*, „Vierteljahresschrift für Geschichte und Heimatkunde der Grafschaft Glatz” (1883), t. II, s. 4.

¹² W. HOHAUS, *Chronistische Auszeichnungen als Nachtrag zu Köglers Geschichte der Pfarrei Reinerz von 1802 bis zur Gegenwart, tamże*, s. 114.

¹³ H. LUTSCH, *Verzeichnis der Kunsdenkmäler der Provinz Schlesien*, t. II, Breslau 1889, s. 32.

¹⁴ F. LUDWIG, *Die Grafschaft Glatz in Wort und Bild*, Glatz 1896–1897, s. 154.

¹⁵ F.F.A. MÜNZENBERGER, *Zur Kenntnis und Würdigung der mittelalterlichen Altäre Deutschlands*, Frankfurt am M. 1895–1905, s. 205.

¹⁶ J. SCHMIDT, *Die Entdeckung von Glatzer Land und Glatzer Volk durch die älteren schlesischen Reiseschriftsteller*, „Blätter für Geschichte und Heimatskunde der Grafschaft Glatz” (1916), s. 88.

¹⁷ R. BECKER, *Der Nothelfer Altar in der katholischen Pfarrkirche zu Reinerz*, Reinerz 1928.

powtórzył Albert¹⁸. Heinke natomiast próbował wiązać ołtarz 14 Wspomożycieli z M. Kösslerem¹⁹

Powojenna literatura dotycząca ołtarza jest stosunkowo niewielka i powtarza zasadnicze ustalenia badaczy niemieckich. Początkowo ogranicza się głównie do wzmianek w popularnych publikacjach o charakterze informacyjnym²⁰ i słownikowym²¹ Konstanty Kalinowski traktuje ołtarz z kaplicy zmarłych w Dusznikach jako dzieło anonimowego twórcy²². W katalogu rzeźby barokowej pod jego redakcją otrzymujemy nieco więcej informacji i datowanie na lata 1720–1730²³. Mimo tak bogatej literatury, mało precyzyjne jest datowanie ołtarza, brak jest pewnej atrybucji.

2. Architektoniczny ołtarz o trójdzielnej strukturze z antependium tworzącym rodzaj cokołu, retabulum i ażurowym zwieńczeniem, wypełnia całą ścianę tarczową kaplicy zmarłych (szerokość ołtarza — ok. 5,5 m, wysokość — ok. 8 m).

Antependium zdobi płaskorzeźbiona dekoracja z motywem krabowanej wstęgi, tworzącej woluty, flankujące znajdującą się w centrum tarczę trzymaną przez putta. Wypełnia ją gorejące serce z wbitym weń mieczem. Pozostałą wolną powierzchnię wypełniają liście akantu, rogi obfitości i kampanulle. Tak ozdobione antependium flankują cokoły z wolutowymi spływami.

Powyżej znajduje się nastawa ołtarzowa, która powtarza formę wycinka falującej ściany, którą artykułują lizeny o wklęsłych ścinach bocznych i rozbudowane zwieńczenie z gładkim fryzem i profilowanym, gierowanym i wysuniętym do przodu na wysokości lizen gzymsem. Centrum ołtarza stanowi nisza zakończona u góry formą trójliścia, obramiona profilowaną listwą. Ścianki licowe lizen zdobią woluty z główkami putt i sznury z liśćmi akantu. Po bokach tak ukształtowanej struktury architektonicznej umieszczono uformowane z karbowanej wstęgi i liści akantu uszaki. Ażurowo uformowane wstęgi karbowane, przeplatające się z liśćmi akantu, stanowiły także zwieńczenie ołtarza, ponad którym widnieje promienista gloria z inicjałami maryjnymi w centrum.

Na tak ukształtowaną strukturę architektoniczno-ornamentalną²⁴ nałożone zostały skomplikowane treści, jakie prezentują rzeźbione figury świętych. Centrum ideowe i kompozycyjne stanowiła figura Maryi–*Immaculaty*, stojąca na kuli ziemskiej, oplecionej przez węża, którego Maryja depcze obiema nogami. Maryja odziana jest

¹⁸ F. ALBERT, *Die Pfarrkirche von Reinerz*, „Glatzer Heimatblätter” (1931), s. 88.

¹⁹ A. HEINKE, *Die Grafschaft Glatz*, Glatz 1940, s. 199, il. 68–70.

²⁰ *Uzdrowiska dolnośląskie i ich okolice*, Wrocław 1975, s. 172–173.

²¹ A. BERNATZKY, *Lexikon der Grafschaft Glatz*, Heidelberg 1984, s. 219.

²² K. KALINOWSKI, *Rzeźba barokowa na Śląsku*, Warszawa 1986, s. 167, il. 275.

²³ *Katalog rzeźby barokowej na Śląsku*, t. I: K. KALINOWSKI (red.), *Hrabstwo Kłodzkie*, Poznań 1987, s. 60.

²⁴ *Tamże*.

w powłóczyste szaty, z głową przechyloną lekko na lewo. Obie ręce skierowane są w stronę postaci kobiecych i męskich, które wnoszą ręce do góry, wśród ogni piekielnych. To dusze potępione gorejące w ogniu czyścowym. Wokół głowy Maryi widoczny jest wieniec z płomieni i siedmiu gwiazd. Powyżej umieszczone zostały dwie główki putt, nad którymi fruną putta przytrzymujące koronę oraz berło i lilię.

Po obu stronach nisz klęczą dwie postaci w strojach rycerskich: po prawej — św. Florian — patron chroniący przed pożarem, w zbroi rycerskiej, z hełmem na głowie, z obfitą peleryną, z towarzyszącym mu puttem trzymającym wiadro²⁵; po lewej stronie — św. Sebastian — chroniący przed zarazą²⁶, w nietypowym ujęciu, w stroju rzymskiego rycerza, z hełmem na głowie, z kołczanem ze strzałami i łukiem u stóp. Towarzyszące mu putto trzyma strzałę i łuk. Po obu stronach lizen na wysuniętych postumentach stoją kolejni święci. Po prawej — brodaty mężczyzna w stroju rycerskim, w kapeluszu na głowie i trąbką przy lewym boku, przytrzymujący krzyż o długim drzewcu, z jeleniem u jego stóp. To św. Eustachy²⁷ — patron myśliwych i orędownik w trudnych sytuacjach. Po lewej — młody mnich w stroju benedyktyna z księgą i opackim pastorałem przy lewym boku. U jego stóp — jeleni ze strzałą tkwiącą w szyi. To święty Egidiusz²⁸.

Dolną strefę nieco większych figur zamykają postaci siedzących na zakończeniach wolutowych uszaków świętych. Po prawej — święty w stroju rycerskim, w koronie cierniowej na głowie, z krzyżem przytrzymywanym obiema rękami. To św. Achacjusz²⁹ — patron dobrej śmierci. Po przeciwnej stronie zasiadł św. Cyriak³⁰ w dalmatyce diakona, z księgą i palmą w lewej ręce i smokiem u stóp.

Kolejną grupę świętych wspomocznicieli stanowią postaci umieszczone w partii zwieńczenia, na gzymsie wieńczącym ołtarz. W centrum na osi widoczna jest postać brodatego mężczyzny, trzymającego obiema rękoma konar drzewa, z małym dzieckiem — Jezusem na prawym ramieniu. To św. Krzysztof³¹ — patron i orędownik podróży. Obok niego, po jego prawej stronie, stoi św. Dionizy³² — orędownik od chorób i bólu głowy, odziany w strój biskupi, bez głowy, którą trzyma przy piersi, z pastorałem w prawej ręce. Po lewej stronie św. Krzysztofa przysiadł św. Pantalon — patron lekarzy³³. Postać nagiego mężczyzny przywiązanego do drzewa za podniesione ku górze ręce. Obok niego stoi mężczyzna w szatach biskupich, z gromnicą

²⁵ H. SACHS, E. BADSTÜBNER, H. NEUMANN, *Christliche Ikonographie in Stichworten*, Leipzig 1980, s. 134–135; BECKER, *dz. cyt.*, s. 15.

²⁶ SACHS, BADSTÜBNER, NEUMANN, *dz. cyt.*, s. 340–341; BECKER, *dz. cyt.*, s. 15.

²⁷ SACHS, BADSTÜBNER, NEUMANN, *dz. cyt.*, s. 126; BECKER, *dz. cyt.*, s. 15.

²⁸ SACHS, BADSTÜBNER, NEUMANN, *dz. cyt.*, s. 22; BECKER, *dz. cyt.*, s. 15.

²⁹ SACHS, BADSTÜBNER, NEUMANN, *dz. cyt.*, s. 270–271; BECKER, *dz. cyt.*, s. 17.

³⁰ SACHS, BADSTÜBNER, NEUMANN, *dz. cyt.*, s. 89; BECKER, *dz. cyt.*, s. 17.

³¹ SACHS, BADSTÜBNER, NEUMANN, *dz. cyt.*, s. 76–78; BECKER, *dz. cyt.*, s. 19.

³² SACHS, BADSTÜBNER, NEUMANN, *dz. cyt.*, s. 97; BECKER, *dz. cyt.*, s. 19.

³³ SACHS, BADSTÜBNER, NEUMANN, *dz. cyt.*, s. 270–271; BECKER, *dz. cyt.*, s. 19.

w prawej i pastorałem w lewej ręce. To św. Błażej — orędownik od bólu gardła³⁴. Za nim na krańcu gzymsu siedzi św. Jerzy — patron m.in. rolników, pasterzy i wojskowych³⁵. Odziany w zbroję rycerską z peleryną, uderza długą lancą w leżącego u jego stóp smoka. Za św. Dionizym stoi postać w stroju biskupim, z mitrą na głowie, z kabestanem z nawiniętymi linami, bądź jelitami w prawej ręce i mitrą w lewej. To św. Erazm — ten, który strzegł przed bólem brzucha i piorunami³⁶. Na gzymsie po prawej siedzi odziany w strój książe, w prawej ręce trzymający księgę, na której zasiadł kogut, św. Wit³⁷ — patron epileptyków. Nad rzędem tych siedmiu orędowników, usytuowanych na gzymsie, powyżej na wolutowych spływach z karbowanej wstęgi zasiadła po prawej stronie św. Małgorzata³⁸ — patronka kobiet rodzących, z krzyżem i palmą w prawej ręce, a po lewej św. Katarzyna³⁹ — patronka umierających, z palmą w lewej ręce i kołem u stóp.

W zaprezentowanym tu zestawie brak jest św. Barbary, która zwykle znajdowała się wśród 14 orędowników. Według relacji Beckera⁴⁰ na plebanii dusznickiego kościoła znajdowały się dawniej drzwiczki od tabernakulum ołtarza z kaplicy zmarłych, na których namalowano figurę św. Barbary, której towarzyszyli św. Jan Nepomucen i św. Wawrzyniec. Tę większą liczbę orędowników tłumaczy Becker tym, iż być może ołtarz pierwotnie poświęcony był tylko Maryi, a dopiero potem zmieniono jego program ideowy.

Mimo dość bogatej literatury dotyczącej ołtarza 14 Wspomożycieli z kaplicy zmarłych kościoła parafialnego w Dusznikach, kwestie atrybucyjne do dziś nie zostały jednoznacznie rozstrzygnięte. Już w najstarszych wzmiankach pojawiały się przypuszczenia, iż figurę Madonny i świętych klęczących wykonał artysta pochodzący z Czech (zob. przyp. 11). Taka atrybucja nie znalazła jednak potwierdzenia w późniejszych badaniach.

Najbardziej naturalnym wydało się badaczom powiązanie ołtarza 14 Wspomożycieli z pozostałymi elementami wystroju kościoła parafialnego w Dusznikach, których autorem był Michał Kössler (ok. 1670– po 1734). Rzeźbiarz ten przybył na Śląsk ok. 1700 r. ze Szwabii i osiadł w Kłodzku. Początkowo działał na zlecenie kłodzkich jezuitów, później, w latach 1717–1725, pracował dla Dusznik. Jego dziełem w kościele parafialnym są figury ołtarza głównego (1717–1720), kazalnica w kształcie wieloryba (1720–1722), znajdująca się naprzeciw niej grupa św. Jana Nepomucena (ok. 1720), jak również zespół figur apostołów, umieszczonych na

³⁴ SACHS, BADSTÜBNER, NEUMANN, *dz. cyt.*, s. 270–271; BECKER, *dz. cyt.*, s. 20.

³⁵ SACHS, BADSTÜBNER, NEUMANN, *dz. cyt.*, s. 147–148; BECKER, *dz. cyt.*, s. 21.

³⁶ SACHS, BADSTÜBNER, NEUMANN, *dz. cyt.*, s. 117–118; BECKER, *dz. cyt.*, s. 20.

³⁷ SACHS, BADSTÜBNER, NEUMANN, *dz. cyt.*, s. 270–271; BECKER, *dz. cyt.*, s. 20.

³⁸ SACHS, BADSTÜBNER, NEUMANN, *dz. cyt.*, s. 250; BECKER, *dz. cyt.*, s. 22.

³⁹ SACHS, BADSTÜBNER, NEUMANN, *dz. cyt.*, s. 208–209; BECKER, *dz. cyt.*, s. 22.

⁴⁰ BECKER, *dz. cyt.*, s. 25.

konsolach w prezbiterium i nawie kościoła (1722–1728)⁴¹. Naturalnym więc wydało się powiązanie ołtarza 14 Orędowników z kaplicy zmarłych z Kösslerem. Tak uczynił Heinke⁴², Kalinowski przytacza ją bez większego przekonania, a w katalogu rzeźby barokowej pod jego redakcją nie wymienia się już żadnego konkretnego autora⁴³. Dokładna analiza rzeźb wyklucza jednak przypisywanie ołtarza Kösslerowi. Proporcje nie są tak wysmukłe, fizjonomie zupełnie odmienne, brak wreszcie w sposobie kształtowania szat tak charakterystycznych kaskadowych fałdowań.

Także próba łączenia dusznickiego ołtarza z działalnością Michała Klahra Starszego (1693–1742) — najwybitniejszego kłodzkiego artysty nie znajduje potwierdzenia w stylu rzeźb z kaplicy zmarłych.

Autor tej hipotezy — Becker — przyjął taką atrybucję na podstawie różnic stylowych figury Maryi i świętych Floriana i Sebastiana oraz pozostałych postaci orędowników⁴⁴. Becker uważał także, że oba zespoły figur powstały w różnym czasie. Także ta atrybucja wydaje się nieprecyzyjna. Wszystkie figury dusznickie różnią się jednak zasadniczo od kompozycji Klahra. Brak im przede wszystkim charakterystycznego poruszenia i dynamizmu, typowego skrętu i wygięcia ciała, jaki spotykamy chociażby w figurach wieńczących kłodzkie konfesjonały (1717–1720). Widoczne jest to także przy porównaniu figur Maryi z ołtarza w Roztokach (1728–1730) i figury z środkowej niszy ołtarza w Dusznikach.

Sugestie dawnych badaczy, iż wykonawca figury Madonny i klęczących świętych musiał pochodzić z Czech, także wymagają analizy. Poziom wykonania i styl rzeźb wykluczają z pewnością autorstwo najwybitniejszych wówczas praskich artystów: F.M. Brokofa czy M.B. Brauna. Bliskie są natomiast stylowo twórczości pochodzącego również z kłodzkiej ziemi Ignacego Rohrbacha (1691–1747), który kształcił się w tym samym środowisku, co Klahr Starszy. Niestety, trudno jest przeprowadzić analizę porównawczą, gdyż większość prac Rohrbacha, które znamy, pochodzi z okresu po 1730 r. Dusznickim figurom bliski jest również styl Kessel-Grubera — nieznanego dotąd zupełnie rzeźbiarza z Kłodzka. Znamy jego dzieła, które wykonał dla kościoła parafialnego w Brannej (Kolštejn) w Czechach. W 1712 r. sporządził tam ołtarz główny (nie zachowany) i kazalnicę, a nieco później ołtarz 14 Orędowników.

Nie można wykluczyć również autorstwa innego kłodzkiego rzeźbiarza — Karola Sebastiana Flackera (1680–1746). Bliskie dusznickim figurom są szczególnie figury świętych z ołtarzy bocznych: św. Jana Nepomucena i św. Antoniego z kościoła odpustowego w Wambierzycach z 1723 r. i figurom z ołtarza w Lasku Miejskim.

⁴¹ KALINOWSKI, *dz. cyt.*, s. 197.

⁴² HEINKE, *dz. cyt.*, s. 68.

⁴³ *Katalog rzeźby barokowej*, s. 60.

⁴⁴ BECKER, *dz. cyt.*, s. 35.

skim (1733)⁴⁵. Charakteryzują się one poprawną kompozycją, czytelnym układem ciała i typowym dla Flackera sposobem opracowania powierzchni fałdowanych szat, gęsto łamanych na niewielkich powierzchniach. Te same cechy obserwujemy we wszystkich figurach ołtarza 14 Wspomożycieli w Dusznikach.

Z powyższej analizy nie wynika jednoznacznie, który z kłodzkich rzeźbiarzy jest autorem ołtarza w Dusznikach. Poziomem i formą rzeźby z tego ołtarza nie odbiegają zasadniczo od dzieł wspominanych wyżej rzeźbiarzy. Reprezentują one wysoki poziom, zorientowany wyraźnie ku Pradze i najbliższe są jednak stylowi K.S. Flackera.

Równie trudną do jednoznacznego rozstrzygnięcia jak atrybucja jest kwestia datowania ołtarza 14 Orędowników. Datę *post quem* określa czas budowy kościoła parafialnego, tj. lata 1708–1710. Tak precyzyjnie nie można określić daty *ante quem*. Dlatego też dotychczasowe datowania opierają się na analizie stylistycznej. Zasób zastosowanych ornamentów: karbowana wstęga, akant, kampanulle oraz tradycyjna architektoniczna forma ołtarza pozwalają określić czas powstania ołtarza na lata 20-te XVIII w. Takie datowanie przyjęto w katalogu rzeźby barokowej⁴⁶. Becker natomiast uważał, iż ołtarz powstał w latach 30-tych XVIII w.⁴⁷ Autor ten jednak zapomniał, iż w tym czasie stosowano już w Hrabstwie Kłodzkim inny zestaw ornamentów. Potwierdzały to także czas powstania innych elementów wystroju dusznickiego kościoła. Zważywszy jednak, iż powstały one głównie w pierwszej połowie lat 20-tych, datowanie naszego ołtarza należałoby przesunąć na lata 1725–1730.

3. Grupa 14 orędowników obejmuje świętych, którzy według przekazów otrzymali przed śmiercią obietnicę od Boga, że ktokolwiek zwróci się do nich o pomoc w jakimkolwiek nieszczęściu czy potrzebie, zostanie wysłuchany. Byli to: Jerzy, Błażej, Erazm, Pantaleon, Egidiusz, Wit, Krzysztof, Dionizy, Cyriak, Achacjusz, Eustachy, Katarzyna, Małgorzata i Barbara. Często w grupie wspomożycieli pojawiają się inne postaci. Małgorzatę zastępuje czasami św. Dorota, św. Egidiusza — św. Leonard, a Erazma lub Dionizego — św. Mikołaj, czasami św. Sykstus. Zachowywano raczej liczbę 14 postaci.

Geneza kultu i jego początki nie są jasne⁴⁸. Weber wywodzi ten kult z południowych Włoch i z antycznej Grecji, gdzie czczono bogów pomocnych w różnych potrzebach. Uważa on, iż przedstawienie Zeusa tronującego w towarzystwie 12 bóstw przypomina właśnie kompozycje ołtarzy 14 Orędowników. Weber wiąże rozpowszechnienie kultu z okresem wielkiej zarazy, która w 1346 r. nawiedziła Europę. Uhrig⁴⁹ cofa początki kultu do IX w., kiedy to przedstawienia 14 różnych świętych

⁴⁵ *Katalog rzeźby barokowej*, s. 127–128.

⁴⁶ *Tamże*, s. 60.

⁴⁷ BECKER, *dz. cyt.*, s. 35.

⁴⁸ H. WEBER, *Die Verehrung der hl. 14 Nothelfer*, Kempten 1886, s. 14.

⁴⁹ T. UHRIG, „Tübinger Theologische Quartalschrift” (1888), s. 72.

skomponowanych w jednej grupie pojawiły się na różnych przedmiotach kultowych. Detzel⁵⁰ doszukuje się dla tego motywu impulsu w przedstawieniach 11 młodzieńców i trzech Marii z czasów starochrześcijańskich. Künstle⁵¹ uważa, iż jakkolwiek rzeczywiście już w czasach starochrześcijańskich przedstawiano razem różnych wspomoczyeli, m.in. Teklę, Kosmę, Damiana i Jerzego, a w czasach późniejszych, w XI w., św. Jerzego, Barbarę, Katarzynę i Małgorzatę, to sam kult upowszechnił się znacznie później. Wynika to m.in. z faktu, iż kult niektórych świętych czczonych w grupie 14 orędowników, np. Katarzyny Aleksandryjskiej i św. Achacjusza, utrwalił się dopiero w XII w. Według źródeł archiwalnych, tj. listu bpa Konrada z Passawy, już w 1284 r. istniał w Krems (Austria) ołtarz orędowników ufundowany przez niego samego. Künstle przypuszcza jednak, iż sam kult 14 wspomoczyeli należy łączyć z legendą, według której w 1446 r. pasterzowi opactwa w Langheim k. Frankentalu we Frankonii ukazało się 14 świętych, nakazujących mu zbudowanie w tym miejscu kaplicy, która miała być im poświęcona. Wkrótce stać miała się ośrodkiem tego kultu. Braun, podobnie jak Künstle, wiązał rozwój kultu z legendą i kaplicą w opactwie cysterskim w Langheim⁵². Wkrótce powstawać zaczęły coraz liczniejsze przedstawienia wyobrażające grupę 14 Wspomoczyeli: w 1348 r. ołtarz w kościele Św. Piotra w Monachium, w 1426 r. w kościele Św. Wita w Wundsiedel, malowidło w kościele dominikanów w Regensburgu z 1331 r., witraż w tamtejszej katedrze z 1365 r. Rozkwit kultu, na który wpłynęły z pewnością także klęski zarazy nękające w tym czasie Europę, przypadł na XV w. Jego centrum pozostawało nadal Langheim. Średniowieczna kaplica została zniszczona w czasie powstania chłopskiego w 1525 r. Na jej miejscu stanął w 1543 r. kościół, który znany architekt B. Neumann w 1744 r. przebudował na wspaniałą świątynię. Miejsce to stało się celem licznych pielgrzymek, a kult rozpowszechnił się na całą Europę.

Sposób prezentowania orędowników ustalił się zasadniczo także w XV w. Najczęściej święci przedstawiani są w dwóch rzędach, jeden nad drugim z atrybutami w rękach. W centrum umieszczano zwykle figurę Maryi lub Jezusa, czasami patrona danego kraju czy regionu.

Renesans kultu nastąpił w okresie kontrreformacji. Dotyczy to także Śląska, gdzie wcześniej 14 orędowników nie było znanych. Na Śląsku rozpropagowały go klasztory cysterskie. Centrum tego kultu stał się klasztor w Krzeszowie. Jego ówczesny opat, Bernard Rosa, wszelkimi dostępnymi środkami starał się ożywić przygasłą w okresie reformacji żarliwość religijną. Dla tego celu wykorzystywał doskonale sztukę. Do kultu wprowadzał nowe i ożywiał stare motywy religijne, jak kult Świętej Rodziny, św. Józefa, św. Anny, w końcu 14 wspomoczyeli.

⁵⁰ K. DETZEL, *Christliche Ikonographie*, t. II, Freiburg im Br. 1896, s. 561.

⁵¹ K. KÜNSTLE, *Ikonographie der christlichen Kunst*, t. II, Freiburg im. Br. 1926, s. 34.

⁵² J. BRAUN, *Tracht und Attribute der Heiligen in der deutschen Kunst*, Stuttgart 1943, s. 45.

W 1683 r. w drodze powrotnej z Citaux, gdzie stawiał się przed kapitułą generalną, odwiedził on także klasztor w Langheim. To, co tam zobaczył, a zwłaszcza rozmiar kultu wspomóżycieli sprawił, iż Rosa postanowił przenieść go również na Śląsk, w okolice Krzeszowa. Na miejsce to wybrał Podlesie. W 1685 r. w miejscu starej kapliczki architekt Marcin Urban wznosił jednoprzestrzenną świątynię. Dla tej kaplicy nieznanymi z nazwiska malarz z Hohenlebe namalował obrazy 14 orędowników, z których do dziś w Podlesiu zachowały się zaledwie dwa: św. Katarzyny i św. Barbary. Pozostałe zostały подарowane przez opata Innocentego Fritscha w 1731 r. do Starych Bogaczowic, do kaplicy Św. Mikołaja, i zaginęły po jej zburzeniu. Dla podleskiego kościoła wyrzeźbiono w zamian naturalnej wielkości figury 14 orędowników, które niestety także nie zachowały się do naszych czasów⁵³. W tym samym czasie wzniesiono na drodze z Krzeszowa do Podlesia kamienne kapliczki poświęcone 14 wspomóżycielom, z których do dziś zachowały się jedynie cztery. W 1687 r. opat Rosa poświęcił nowy kościół, który wkrótce stał się celem licznych pielgrzymek. Kult rozwijał się coraz bardziej, obejmując także inne klasztory cysterskie i jezuitskie. Niewielki kościółek w Podlesiu nie mógł pomieścić coraz liczniejszej rzeszy pielgrzymek, dlatego też w 1723 r. opat Dominik Geyer zlecił mistrzowi murarskiemu Michałowi Jentschowi budowę nowego, istniejącego do dziś kościoła. Do tego nowego kościoła opat Fritsch подарował w 1728 r. znajdujący się dotąd w kościele klasztornym w Krzeszowie ołtarz 14 Orędowników. Jego autorem był Jerzy Schrötter (1650–1717) oraz jego pomocnik, Stefan Kose. Ołtarz skomponowano w postaci owalnego retabulum, ujętego po bokach dwoma kolumnami. Całości dopełnia bogaty zestaw ornamentu: liście akantu, róże, pierwiosnek, fiołek i orlik. W centrum znalazła się płaskorzeźbiona grupa komponowana według obrazu M.L. Willmanna. Poniżej, w ozdobnej w kształcie serca ramie, namalowany znacznie później, bo w 1886 r., przez Assmanna z Opawy, widnieje obraz przedstawiający pasterza Hermanna Lechita z Frankentalu, któremu w 1445 r. ukazała się grupa 14 wspomóżycieli z Jezusem w środku. Po lewej stronie stoi św. Krzysztof z Jezusem na ręku, powyżej św. Cyriak w dalmatyce diakona, z gałązką oliwną i smokiem pod stopami. Po jego prawej stronie stoi św. Erazm w stroju biskupim z pastorałem i kołowrotem, powyżej — św. Błażej jako biskup ze świecą w lewej i pastorałem w prawej ręce. Najwyżej stoi św. Pantaleon, w zbroi rycerskiej, z rękami przywiązanymi do oliwnego drzewa. Nad grupą Świętej Rodziny przedstawiono w jednym rządzie trzy święte dziewice: Katarzynę, Barbarę i św. Małgorzatę. Grupę po prawej stronie stanowią: św. Wit w stroju rycerskim, w mitrze książęcej, z księgą i kogutem, poniżej św. Achacjusz, również w zbroi z krzyżem i palmą w ręce. Poniżej stoi św. Dionizy w biskupich szatach z głową w rękach, obok niego św. Eustachy w stroju myśliwskim, z rogami i włócznią, u jego stóp leży jelen z krzyżem w porożu. Zamyka tę gru-

⁵³ A. ROSE, *Abt Bernardus Rosa von Grüssau. Nach Notizen des P. Nikolaus von Lutterotti*, Stuttgart 1960, s. 32.

pę św. Egidiusz w habicie zakonnym z księgą i kijem pasterskim, u jego stóp leży sarna zraniona w szyję. Poniżej stoi św. Jerzy w zbroi, przebijający włócznią smoka.

Ten ołtarz 14 Orędowników nie był jedynym o tej tematyce, który wykonywał warsztat krzeszowski. Znacznie później, bo w 1717 r., powstały dwie niewielkie wypukłorzeźby owalne, które zostały umieszczone w przeszklonych witrynkach. Jedna przedstawiała 14 wspomóżycieli, druga — Sąd Ostateczny. Obie znajdowały się na ołtarzu głównym w kościele w Podlesiu. Scena z 14 wspomóżycielami powtarza niemal dosłownie kompozycję z ołtarza 14 Orędowników z tego kościoła, z tym, iż zamiast Świętej Rodziny w części środkowej przedstawiono tronującą Madonnę z Dzieciątkiem. W scenie Sądu Ostatecznego w dolnej części kompozycji podobnie jak w Dusznikach przedstawiono postaci potępionych, cierpiące w ogniach piekielnych.

Z warsztatem Schröttera powiązać można także inny ołtarz 14 Orędowników — w Kamieńcu Ząbkowickim. To okazało dzieło Skobel⁵⁴ przypisał Krzysztofowi Königerowi, który był rzeźbiarzem i przedsiębiorcą, kierującym pracami rzeźbiarskimi w tamtejszym kościele klasztornym. Współpracowali z nim m.in. Tomasz Weissfeldt i Jörg. Stylistycznie dzieło to należy jednak powiązać z warsztatem Schröttera. Ołtarz kosztował 112 talarów i 12 groszy⁵⁵ Opat kamieniecki Gerard Woiwode zamówił go w warsztacie krzeszowskim i dlatego wzorował się on na ołtarzu z Podlesia. Wykonany w 1702 r. ołtarz wykazuje wiele analogii w kompozycji, sposobie opracowania figur, jakkolwiek kompozycja całego ołtarza odbiega od podleskiego. Jego centralną część stanowił obraz namalowany przez ucznia Willmanna — Jana Krzysztofa Liszkę — a przedstawiający Niepokalane Poczęcie, ujęty w profilowane ramy zakończone u góry trójliściem i flankowany przez profilowane pilastry. Cała dekoracja grupuje się w górnej części ołtarza, gdzie wśród obłoków umieszczono postacie 14 orędowników. Podobnie jak w Podlesiu, u góry siedzą trzy patronki: Katarzyna, Barbara i Małgorzata. Poniżej, pośrodku święci: Dionizy, Wit, Jerzy, Erazm, po lewej: Pantaleon, Cyriak i Błażej. Obraz natomiast flankują święci Krzysztof i Eustachy (po lewej stronie) oraz Achacjusz i Egidiusz (po prawej stronie).

Kolejne dzieło warsztatu krzeszowskiego to wykonany w 1716 r. dla kościoła parafialnego w Cieplicach ołtarz, który tylko pod pewnymi względami daje zaliczyć się do omawianej grupy tematycznej. Nosi on wprawdzie wezwanie 14 Wspomożycieli, lecz sposób ich przedstawienia i dobór świętych nie odpowiadają ustalonemu schematowi. Figur jest tylko siedem, a spośród typowych orędowników występuje tu jedynie Barbara.

Jak już wspomniano kult 14 orędowników rozwijał się głównie w klasztorach cysterskich, ale motyw ten rozpowszechniał się na Śląsku bardzo szybko. Niestety, wiele śląskich przykładów tego kultu uległo zniszczeniu. W czasie ostatniej wojny

⁵⁴ P. SKOBEL, *Camenz in Vergangenheit und Gegenwart*, Camenz 1922, s. 12.

⁵⁵ W. PATSCHOWSKI, *Kloster Camenz*, Camenz 1904, s. 8.

rozproszeniu uległ ołtarz 14 Orędowników (zwany również potocznie ołtarzem Wszystkich Świętych) w nawie północnej kościoła Bożego Ciała we Wrocławiu, wykonany w 1708 r. przez Jana Adama Grüneissa na zlecenie hr. Leopolda Liebsteynsky'ego. W centrum owalnej grupy ołtarzowej znajdowała się grupa *Ukrzyżowania*, u stóp której umieszczono kompozycję ze sceną *Czyśćca*, Wokół wśród liści akantu usytuowano postaci świętych wspomóżycieli.

Również kłódzcy jezuici podchwycili kult orędowników. Przy okazji barokizacji kościoła parafialnego w Kłodzku w 1704 r. nad filarami nawy głównej umieścili postaci 14 wspomóżycieli. Zostali oni posadowieni na konsolach w formie liść i akantu, z tabliczkami z napisami ich określającymi. Autorem tak pomyślanego zespołu figur był czynny w tym czasie w Kłodzku Michał Kössler. Pierwszy raz na Śląsku mamy tu do czynienia z zespołem samodzielnych figur wspomóżycieli, nie związanych z żadnym ołtarzem.

Drugi taki zespół powstał wkrótce w pobliskim Kamieńcu Żąbkowickim. Ten najwyższej klasy artystycznej zespół wykonał Tomasz Weissfeldt w latach 1710–1712. Podobnie jak w Kłodzku figur nie powiązano z żadnym ołtarzem, a Maryja jako główna orędowniczka pojawiła się w ołtarzu bocznym Matki Boskiej Bolesnej. Figury świętych umieszczono na ozdobnych konsolach, nad nimi znajdowały się niewielkie baldachimy. Są to figury całopostaciowe, ich forma wskazuje na dojrzałość artystyczną Weissfeldta. Postacie świętych są wysmukłe, o niezwykle wydłużonych proporcjach, w nienaturalnym skrucie ciała. Ich elegancja, wdzięk, subtelność gestów i ruchów, zwłaszcza kobiet, sprawiają, że należą one do najdoskonalszych kreacji rzeźbiarskich doby baroku na Śląsku.

Zespół z Kamieńca należy do ostatnich rzeźbiarskich realizacji o tej tematyce. Wprawdzie w ciągu XVIII w. powstają jeszcze inne ołtarze poświęcone 14 Orędownikom, lecz były to już ołtarze wyłącznie malowane. Do takich należy ołtarz 14 Wspomożycieli z kościoła parafialnego w Kowarach z 1704 r., ołtarz z kaplicy Św. Wacława we wrocławskiej katedrze z 1719 r., ołtarz z kościoła Św. Anny z ok. 1720 r. w Sobótce, czy w końcu ołtarz 14 Wspomożycieli z obrazem F.A. Schefflera. Kilkakrotnie obrazy o tej tematyce malował M.L. Willmann. Nie ulega wątpliwości, iż na Ziemię Kłodzką i Śląsk kult ten dotarł poprzez Czechy i Morawy, gdzie odnotowujemy bardzo wiele ołtarzy i innych przejawów tego kultu.

Zważywszy, iż znaczna część dzieł związanych z tematyką 14 wspomóżycieli uległa podczas ostatniej wojny zniszczeniu, zestawienie powyższe świadczy o dużej popularności kultu w sztuce śląskiej doby baroku. Wśród tych wszystkich przykładów ołtarz z kaplicy zmarłych kościoła parafialnego w Dusznikach należy do najciekawszych przykładów. Z jednej strony wyróżnia się ciekawym programem ikonograficznym, wprowadzającym dodatkowo motyw postaci oczekujących wstawiennictwa, z drugiej odznacza się wysokim poziomem wykonawstwa, który zwiódł wielu badaczy próbujących łączyć dusznicki ołtarz z kręgiem praskich artystów i rzeźbiarzy.